

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Žiga Vrtačič

Medkulturne razlike v rabi globalnega medija: Ali je internet res globalen?

Diplomsko delo

Ljubljana, 2012

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Žiga Vrtačič

Mentorica: doc. dr. Karmen Šterk

Medkulturne razlike v rabi globalnega medija

Diplomsko delo

Ljubljana, 2012

Medkulturne razlike v rabi globalnega medija: Ali je internet res globalen?

V pričujoči diplomski nalogi bomo najprej predstavili različne teorije globalizacije, nato pa se osredotočili na tematiziranje, ki te procese vidi kot širjenje zahodne hegemonije: govorili bomo o univerzalizaciji, vesternizaciji, mcdonaldizaciji, kulturnem imperializmu in post-kolonializmu.

Še preden se bomo zares lotili razbijanja mita o vsezemeljske povezanosti, ki naj bi jo omogočala interneta tehnologija, bomo pokazali, da so rabe tudi znotraj razvitega sveta najpogosteje izrazito lokalne. Nato bomo predstavili tri vrste digitalnega razkoraka: ekonomskega, političnega, jezikovnega in kulturnega – zato, da bi prikazali, kako zelo etnocentrična je ideja o internetu kot globalnemu mediju. Povzeli bomo nekaj kvantitativnih raziskav in se potrudili najti razloge za izjemno nesimetrično razpredenost omrežja.

Nato se bomo vprašali, če je digitalni razkorak res problem in na internet pogledali kot na ultimativnega trojanskega konja Zahoda. Poskusili bomo razložiti, zakaj za države na drugi strani ločnice internetna povezanost pomeni nasilno izgrtanost iz lastne zgodovine in zakaj to ni prav.

KLJUČNE BESEDE: globalizacija, internet, digitalni razkorak, post-kolonializem, kulturni imperializem.

Intercultural differences in uses of the global media: Is the internet truly global?

We begin the text with the presentation of various theories of globalization and then focus on those which see globalization processes as the expansion of Western hegemony: concepts such as universalization, westernization, mcdonaldization, cultural imperialism and post-colonialism will be discussed.

However, before we actually approach (busting) the myth of internet as the transplanetary connectedness enabler, we will demonstrate that even in the West, uses tend to be considerably local. After that, three dimensions of digital divide will be presented to point at the ethnocentric nature of the notion that internet is a global media. Some quantitative research results will be presented and then we will attempt to identify the reasons for the asymmetrical spread of the network.

In the last chapter, we will expose the imperialistic features of closing the digital divide and look at it as a Trojan horse of the West. We will do our best to explain why countries on the other side of the connectivity gap are being forced to leave their own history in order to join ours and why this is not necessarily a very good idea.

KEYWORDS: globalization, internet, digital divide, post-colonialism, cultural imperialism.

Kazalo vsebine

1 Uvod.....	5
2 O globalizaciji.....	6
2.1 Prve antropološke obravnave.....	7
2.2 Politično-ekonomska globalizacija.....	7
2.3 Kulturna globalizacija.....	9
2.3.1 Mkdonaldizacija.....	9
2.3.2 Kulturni imperializem	11
2.3.3 Post-kolonializem.....	13
3 Internet in globalizacija.....	15
3.1 Digitalni razkorak	16
3.1.1 Ekonomski digitalni razkorak	17
3.1.2 Politični digitalni razkorak.....	18
3.1.3 Jezikovni digitalni razkorak	20
3.1.4 Kulturni digitalni razkorak.....	21
3.2 Glokaliziranost digitalne sfere	22
4 Sklep: Pa je digitalni razkorak res problem?	23
5 Literatura.....	27

1 Uvod

Teoretsko osnovo za razpravo o globalizaciji, ki se izkaže za izrazito multidimenzionalen proces, bomo omejili na njegove politično-ekonomske in kulturne razsežnosti. Največ bomo črpali iz analize toka dogodkov, ki mu je Scholte rekel univerzalizacija oziroma vesternizacija, Ritzer mcdonaldizacija, Slevin, Fanon in Lechner kulturni imperializem, Said pa post-kolonializem. Vse omenjene sintagme so v bistvu drugi vidiki istih procesov: ideja o širjenju zahodne kulture (vrednot in norm ter na njih slonečih pravnih regulacij, načinov organizacije dela, filozofije, medijske produkcije, umetnosti, življenjskega sloga ...) je skupen imenovalec vseh navedenih konceptov.

Mit o internetu kot tehnologiji, ki omogoča vsezemeljsko povezanost, bomo načeli z analizo rab na Zahodu. Ugotovili bomo, da večina hiperpovezav vodi na spletna mesta, ki gostujejo v isti državi in za primer postavili geografsko determiniranost medčloveških povezav znotraj tehnično sicer geografsko dokaj neomejenih družbenih omrežij.

Omenjeni mit bomo v naslednjem poglavju še nadalje skrhali s popisom stanja neenakosti dostopa do digitalnih tehnologij: takoimenovani digitalni razkorak bomo razdelili glede na razloge, ki ga pozvračajo. Opisali bomo ekonomski (pod to spada tako ekonomska nezmožnost države, da postavi potrebno telekomunikacijsko infrastrukturo kot nezmožnost prebivalcev, da bi si kupili kliente za dostop do nje – osebne računalnike oziroma pametne telefone), politični (lokalna politična volja oziroma cenzura), jezikovni (kaj pomeni ASCII in s čim so na spletu omejeni neangleški govorniki) in kulturni (kako se tvorijo pomeni in kaj se zgodi, ko med komunikatorji obstaja vrzel v kulturnih kodih) digitalni razkorak.

V zadnjem delu se bomo izognili razsvetljenski navdušenosti nad razumom in razvojem, se poskusili distancirati od problematiziranja digitalnega razkoraka ter se v duhu kulturnega relativizma vprašali, če je digitalni razkorak res problem. Na internet bomo pogledali kot na ultimativnega trojanskega konja Zahoda, ki pod pretvezo širjenja informacij o nalezljivih boleznih s sabo prinaša močne kulturne spremembe. Zanimalo nas bo, kaj točno implicira povezanost na medmrežje oziroma na kaj vse mora pristati Nezahodnjak, če se odloči povezati.

2 O globalizaciji

"Gre za promiskuitetno in neplodno besedo, ki se meša v vrsto različnih razmerij." (Hylland Eriksen 2003, 4)

"Globalizacija je hudičevo zakomplicirana. Ima preveč podatkovnih točk in preveč kompleksne povezave, da bi jo lahko pravilno sprocesiral kateri koli um." (Veseth 2003, 178)

"Vsak resen akademik bi sprejel dejstvo, da je globalizacija multidimenzionalen proces," (Tomlinson v Ritzer 2007, 352) pravi Tomlinson, ob tem pa našteje več sfer, v katerih poteka. Da bi lažje ukrotili enega najbolj rodovitnih iskalnih terminov v mrežnih zbirkah akademskih besedil, bo najbolje, če razpravo takoj na začetku omejimo na politično-ekonomsko in kulturno sfero globalizacije. Za naše raziskovalno področje se zdi, da sta obe smeri teoretiziranja enako pomembni – mit univerzalnosti spleta namreč pade tako zaradi politično-ekonomskih kot zaradi kulturnih prepadov: ni namreč mogoče govoriti o porastu izmenjave idej, ne da bi se dotaknili pretoka materialnih dobrin in širjenja novih organizacij dela.

Da je kulturna globalizacija posredna posledica vse-Zahodne navdušenosti nad Smithovim konceptom delitve dela in obsedenostjo z učinkovitostjo, ni nič novega. Že Karl Marx je vedel, da je prvi pogoj za razvoj mednarodno vplivne medijske produkcije njeno čezmejno kapitalsko zaledje. Ali drugače: kulturno-komunikacijska in socialna globalizacija nista nič drugega kot posledica ekonomske. "Buržoazija je s svojim izkoriščanjem svetovnega trga kozmopolitsko oblikovala proizvodnjo in potrošnjo vseh dežel. Industriji je na veliko obžalovanje reakcionarjev spodmaknila spod nog nacionalna tla. Prastare nacionalne industrije so bile uničene in se še iz dneva v dan uničujejo. Spodrivajo jih nove industrije, katerih uvajanje postaja za vse civilizirane nacije življenjsko vprašanje ... Na mesto stare nacionalne in krajevne samozadostnosti in zaprtosti stopa vsestransko občevarje, vsestratranska odvisnost nacij druga od druge. Tako kot z materialno je tudi z duhovno proizvodnjo. Duhovni proizvodi posameznih nacij postanejo splošna dobrina." (Marx in Engels 2009, 99)

Rosenau globalizacijo recimo vidi kot položaj, v katerem "druga ob drugi, druga z drugo ali druga proti drugi delujejo transnacionalne organizacij, kot so Svetovna banka, Katoliška cerkev, Mednarodno združenje sociologov, McDonald's, VW, narkokarteli, italijanska mafija in tudi nove mednarodne

organizacije; dnevni red politike določajo transnacionalni problemi, kot so podnebne spremembe, mamila, aids, etnični konflikti, valutne krize; transnacionalni dogodki, kot so svetovno prvenstvo v nogometu, zalivska vojna, ameriški volilni boj /.../, transnacionalne skupnosti, ki npr. temeljijo na religiji, vednosti, življenjskih slogih /.../, transnacionalne strukture, npr. oblike dela, produkcije in kooperacije, banke, finančni tokovi ..." (Rosenau v Beck 2003, 59)

Da bi lahko govorili o transnacionalnih problemih in transnacionalnih dogodkih, pa seveda potrebujemo transnacionalno medijsko sfero. Trdne komunikacijske mostove, ki so ravno tako nujni za kulturno globalizacijo, kot ceste za trgovinsko, so med državami mediji v Evropi začeli graditi po drugi svetovni vojni, pravi preboj pa se je začel v osemdesetih: pri razvoju transnacionalnih medijev obstajajo po Brüggemannu trije ključni mejniki, in sicer 1) prihod zasebnih tv postaj (ki je vplival na razvoj transnacionalnih programov), 2) politična volja za ustanovitev evropskega medijskega tržišča za transnacionalno lastništvo, produkcijo in potrošnjo z motivacijo, da se promovira evropske igralce, ki bi tekmovali na globalni ravni in kultivirali evropsko državljanstvo, 3) tehnološke inovacije: satelitsko oddajanje (kot prvi CNN International leta 1985) in rojstvo spleta (prvo spletno mesto je leta 1991 objavil Tim Berners Lee). (Brüggemann 2009, 707)

2.1 Prve antropološke obravnave

Antropologija 19. stoletja je bila organizirana okoli nacionalnih držav, v najboljšem primeru je bila orientirana na zahodni imperializem oziroma je opozarjala na nepravilnosti, ki jih ta pozvrača.

Prve antropološke obravnave segajo na prelom 20. stoletja. Že Malinowski je pisal o transnacionalnih povezavah in mobilnosti, saj ga je skrbelo, da bodo analizirane enote socialne antropologije razpadle v večje in nejasne sisteme. Tudi Boas je bil naklonjen difuzionizmu; ni mu bilo všeč, da se antropologija osredotoča zgolj na proučevanje posameznih kultur (to pa opravičuje kot nujno zlo, ki je posledica odločitve za globino namesto širino). Mauss, še en klasik, je v *The Gift* na kratko preučil zgodovinske izvore menjave oziroma njeno geografsko distribucijo. (Hylland Eriksen 2003, 6)

2.2 Politično-ekonomska globalizacija

Globalizacija je pogosto razumljena kot internacionalizacija, se pravi predvsem kot rast internacionalnih transakcij, pa tudi kot rast ekonomske medsebojne povezanosti držav: na osnovi trgovinske dejavnosti, trgovanja z denarjem in pretoka delovne sile. Dani Rodrik je stopnjo

globalizacije npr. meril kot delež vsote mednarodnih transakcij glede na državni BDP. (Scholte 2005, 54)

Podobno globalizacijo razumejo neoliberalisti: kot liberalizacijo oziroma kot proces, ki odstranja uradne omejitve gibanja ljudi in resursov med državami. (Scholte 2005, 56–57) To seveda omogoča (do nedavnega so mnogi verjeli, da neskončno) gospodarsko rast. "Globalizacija, razumljena in forsirana ekonomsko, minimira stroške in maksimizira dobičke. Tako celo majhni tržni segmenti in njim ustrezni življenjski slogi in potrošniške navade obetajo – če jih univerzaliziramo na vse celine – aplavz Wallstreeta." (Beck 2003, 68) Globalizacija se v tem duhu uporablja kot opravičilo za kapitalu prijazne politične reforme, pa tudi kot legitimizacija dejanj privatnega sektorja (nižanje stroškov zaradi globalne konkurenčnosti). Da je pojem pogosto zlorabljen s strani tistih, ki bi jim Schiller rekel "zmagovalci" (Slevin 2000, 203), verjame tudi Veseth: "V zgodbe o globalizaciji, ki nam jih tako vneto razlagajo, nikoli ne podvomimo, kaj šele, da bi jih poiskusili preveriti: retorika je preveč prepričljiva, interesi 'prodajalcev' pa preveliki." (Veseth 2003, 5)

Tretji ekonomsko-politični vidik globalizacijo razlaga kot univerzalizacijo: kot proces, ki dela različne objekte in izkušnje skupne ljudem v vseh poseljenih delih sveta. Globalno v tem kontekstu pomeni vsepovsod prisotno; globalizirani so npr. kari, kokakola ali pa barbi lutke. (Scholte 2005, 58)

Ekonomska in kulturna globalizacija se, če sledimo vrstnemu redu, ki ga je v knjigi *Globalization: a critical introduction* načrtal Jan Aart Scholte, srečata v naslednjem, morda še najbolj drznem od tu predstavljenih vidikov: ta globalizacijo definira kot vesternizacijo, se pravi kot poseben tip univerzalizacije, ki implicira, da postajajo človeštvu skupne predvsem moderne družbene strukture (kapitalizem, industrializacija, racionalizacija, urbanizem, individualizem) in da se s tem uničujejo obstoječe kulture in lokalna avtonomija. (Scholte 2005, 58–59)

Jan Aart Scholte vse predstavljene vidike suvereno zavrne kot udobne izbire – z argumentom, da nobena od definicij ne zajame ničesar, kar bi bilo trenutnemu času posebej lastnega. Prva dva vidika odpravi z zgodovinskim dejstvom, da je bila mednarodna ekonomija v tretji četrtini devetnajstega stoletja deležna izrazito intenzivne liberalizacije, pa ni nihče potreboval termina »globalizacija«. Nič bolj prizanesljiv ni do definicije, ki globalizacijo predstavlja kot univerzalizacijo: ta je namreč prav tako zgodovinsko dejstvo (primer svetovnih religij). Tudi vesternizacijo odpravi, ker »ni nič novega« – primerja jo z kolonizacijo. Scholte zato vpelje peti vidik – globalizacijo predstavi kot širjenje transplanetarnih, nadozemeljskih povezav med ljudmi; vidi jo kot proces odstranjevanja ovir za globalno komuniciranje. (Scholte 2005, 59–64)

Ravno primerjava s kolonizacijo je v kontekstu globalizacije najprimernejše stičišče politološke in antropološke misli: da sodobna globalizacija temelji na povsem drugačnem, a vendarle zelo podobnem tipu medkulturnih interakcij, ki jih je svet videl v kolonialni dobi, bomo skušali prikazati z idejo o kulturnem imperializmu oziroma temu, čemur je Edward Said rekel post-kolonializem.

2.3 Kulturna globalizacija

"Temelj imperija sta umetnost in znanost. Odstranite ali degradirajte ju in imperija ne bo več. Imperij sledi umetnosti in ne obratno, kot predvidevajo Angleži." (Blake v Ashcroft in drugi 1999, 85)

Pieterse je identificiral tri paradigme, ki so stalnica v skoraj vsakem teoretiziranju kulturne globalizacije: kulturni diferencializem, kulturno hibridizacijo in kulturno konvergenco. Prva zagovarja tezo, da globalizacija sicer vpliva na kulturo, a v svojem jedru kultura zmeraj ostaja enaka, druga pa predpostavlja, da gre pri kulturni globalizaciji za mešanje kultur, ki načeloma rezultira v novih, hibridnih kulturah, ki se jih ne da reducirati na globalno ali lokalno kulturo (opozorimo, da gre za izrazito romantičen pogled na globalizacijo). Tretja paradigma (kulturna konvergenca) je tista, h kateri se bomo zatekali skozi večino pričujočega diplomskega dela: globalizacijo namreč vidimo kot silo, ki po svetu širi enakost in radikalno spreminja kulture. V sklopu te paradigme so vzšli pojmi kot so kulturni imperializem, vesternizacija ali mcdonaldizacija. (Pieterse v Ritzer 2010, 340) W.T. Anderson je v proučevanje globalizacije vpeljal nekoliko milejšo, Hafez jo označi kot razsvetljensko pozicijo. Namesto ideje, da se bodo vse kulture stopile v eno, je zapisal: "Kulture vseh so last vseh." (Anderson v Hafez 2007, 2)

2.3.1 Mcdonaldizacija

"Globalizacijo tako intenzivno povezujejo z ameriškimi hamburgerji, da celoten (izredno kompleksen!) proces ekonomskih, družbenih in kulturnih sprememb nekateri razumejo kot mcdonaldizacijo – kot nekaj, ker uničuje lokalne kulture in tradicije in jih nadomešča s praznimi mastnimi kalorijami ameriškega potrošniškega kapitalizma." (Veseth 2003, 7) Ne glede na to, da se ta razlaga ponuja kot precej udobna izbira, ki se odlično sklada s teorijo kulturnega imperializma, širjenja hitre hrane ne smemo dojemati kot bistva globalizacije. To seveda ni v hamburgerjih, temveč v načinu, kako so ti

pripravljeni in pojedeni. Bralec mora samo primerjati izkušnjo večerje v tradicionalni restavraciji s tisto, ki jo je deležen v McDonaldsu. V prvi ga na vratih najprej pozdravi samo za sprejemanje zaposlen delavec, ki poskrbi, da se gost takoj počuti dobrodošlega. Sledi aperitiv na račun hiše, potem pa številni hodi, vsakič z novimi krožniki in novim priborom. V McDonaldsu je čakanje z bremen natarja preloženo na gosta. Nič drugače ni z delom strežbe in pospravljanjem mize. Veseth pripravo in zaužitev hitre hrane opisuje kot "visoko inženirski, natančno koordiniran produkcijski proces". (Veseth 2003, 9). Ravno opisana racionalizacija je srž pojma mcdonaldizacija, ki ga Ritzer definira kot "proces, s katerim principi delovanja restavracij s hitro prehrano prevzemajo vse več sektorjev ameriške, pa tudi drugih družb." (Ritzer 2010, 4)

"Ne gre za hamburgerje, temveč za življenja za hamburgerji in avtomatske vloge, ki jih igramo kot učinkoviti potrošniški agenti." (Veseth 2003, 9) Na tempo dela in to, da se vsakršen, uporabniku še tako nenaklonjen proces, uspešno opravičuje z argumentom ekonomičnosti, smo se že navadili.

Vertikalna mcdonaldizacija pomeni, da so bile zaradi potreb industrije prehrane neposredno spremenjene tudi številne druge industrije. Najprej seveda poljedelstvo in živinoreja – da bi lahko proizvedle dovolj, so bile prisiljene mcdonaldizirati svoje operacije, kar je poleg večje produkcije prineslo tudi bolj nezdrave postopke vzgoje hrane: pridelovalci hrane, ki se niso podredili racionalizaciji, so večinoma ostali brez dela. McDonaldsov model delovanja je tako močan simbol, da so se v Ameriki hitro pojavila podjetja, ki so si sposodila začetni "Mc" - trg je bil kmalu poln McZobozdravnikov in McVaruš, ki so obljubljali, da bo njihova storitev opravljena kar se da hitro in učinkovito. (Ritzer 2010, 13) Ni treba biti posebej pozoren, da opaziš, da s sestavinami in uporabniki enako kot v verigah hitre prehrane ravnajo v mnogih (a ne čisto vseh) institucijah. "McDonaldizacija ni vse-ali-nič proces. Obstajajo stopnje mcdonaldizacije. Restavracije hitre prehrane na primer, so bile zelo mcdonaldizirane, univerze srednje, prodajalci sadja pa zelo malo." (Ritzer 2010, 24) Spomnite se na listke, ki vam jih delijo v mesnicah supermarketov ali ko na svoji občinski enoti urejate potni list ali pa na odisejado bolniškega pacienta, na čigar dolgovezno čakanje na medoddelčne usluge spomni Veseth (Veseth 2003, 92). Ali pa na IKEO in njihove kose lesa, ki jih v pohištvo spremeni šele naporno popoldne razmišljanja, sledenja natančnim načrtom, sestavljanja in vrtenja vijakov njihovih potrošnikov.

McDonaldsov uspeh je zgrajen na štirih temeljih, na katere lahko njegovi obiskovalci, delavci in menedžerji zmeraj računajo; to so učinkovitost, izračunljivost, predvidljivost in nadzor. (Ritzer 2010, 21) Univerzalnost je torej razumljena kot sila, ki racionalizira in vzpodbuja učinkovitost – obstaja torej

kot širjenje enakosti procesa (najbolj možno učinkovitega načina dela) in ne produkta (oblike ali okusa hamburgerjev, ki se po različnih državah močno razlikujejo (v islamskem svetu ne boste dobili McBacona, v Indiji bo težka z govedino, v Franciji so "nageci" ocvrti po pariško, v Sloveniji se pozimi prodaja McAlps). Na tem sloni ločnica, ki jo Bauman postavi med globalizacijo in globalnost: "Globalizacija ni enako kot globalnost – ta pomeni samo dejstvo, da se vsi povsod lahko prehranjujejo z burgerji iz McDonalda." (Bauman v Slevin 2000, 199)

Da je kulturna globalizacija vitalnega pomena tudi za pravno-politični svetovni red oziroma služi kot odličen indikator novih mej v transnacionalnem svetu, dokazuje naslednja zanimivost: "Nobeni dve državi, ki imata McDonald's, nista bili v vojni odkar imata obe McDonald's" (Friedman v Ritzer 2010, 10) Če ne bi bilo Jugoslavije, ki jo je leta 1999, ko je država že imela McDonalda, bombardiral NATO, bi to še vedno veljalo.

2.3.2 Kulturni imperializem

"Debata o kulturnem imperializmu se je začela kmalu po končani dekolonizaciji, po rojstvu novih afriških, azijskih in pacifiških držav. Kolonializem je bil mrtev oziroma je umiral, a družboslovci so na njegovem mestu identificirali novo obliko kapitalistične podjarmitve tretjega sveta: bolj ekonomske kot politične, bolj ideološko kot vojaško podprte." (Lechner 2008, 303)

Ne glede na to, če tem procesom rečemo vesternizacija, mcdonaldizacija ali pa kulturni imperializem, je za njimi enak motor: množični mediji, ki svoje poglede na svet širijo po celotni zemeljski obli, na interpretacijo nepripravljene ume pa zalagajo z močnimi podobami, zgodbami in zvoki – da bi podjetjem prinesli čim več profita in v istem mahu ohranili razmerja moči v družbi. "Pri tem se je za bati neustavljive dominacije ikoničnih blagovnih znamk, kot so Disney, Coca-Cola, Marlboro, Microsoft, Google, McDonald's, CNN, Nike in Starbucks. Globalno trženi formulaični hollywoodski filmi, popularni glasbeni žanri Zahoda in televizijski formati se mnogim zdijo enaka stvar kot to, čemur je filmski režiser Bernardo Bertolucci rekel 'vrsta totalitarizma kulture'." (Tomlinson v Ritzer 2007, 356)

Da bi lahko na globalizacijo pogledali kot na orodje za svetovno dominacijo kulturnih imperialistov, moramo najprej razumeti kulturno industrijo, kot jo je videl Adorno. Termin kulturna industrija izvira iz Dialektike razsvetljenstva, dela, ki sta ga Horkheimer in Adorno prvič objavila leta 1947. Industrija v sintagmi označuje standardizacijo "ne le produkcijskih procesov, temveč tudi racionalizacijo

distribucijskih tehnik." (Adorno 1991, 100) Čeprav izgleda, kot da je edini motiv kulturne industrije profit, je njena izvirna funkcija predvsem to, da deluje kot trobilo elit. Geslo "Človek je trg," ni več aktualno – Schiller ga je zamenjal z: "Človek je prejemnik sporočil nepredstavljenih razsežnosti." (Schiller v Slevin 2000, 203) Adorno je v kulturni industriji namreč videl silo, ki ohranja ustaljena (hegemonska) razmerja: "Kupec ni kralj, kot kulturna industrija rada prikaže – niti ni njen subjekt, ampak njen objekt." Povedano drugače: "mase niso merilo, temveč ideologija kulturne industrije." (Adorno 1991, 99–100)

To, kar je Adornova kulturna industrija na nacionalnem (Habermas bi rekel "westfalskem") nivoju, je v svetu, podrejenemu transplanetarnemu tržnim potem, kulturni imperializem: "Kulturno-komunikacijski sektor se razvije v skladu z možnostmi in cilji, ki jih omogoča in postavlja splošni sistem. V veliki meri gre za enosmeren pretok informacij iz jedra proti obrobju, kar predstavlja realno porazdelitev moči." (Slevin 2000, 202) Čeprav je vloga Amerike v tem procesu nekaj, česar ne gre spregledati v nobeni navezujoči se razpravi, pa bo bolj prav, če se zavedamo, da lahko med imperialiste štejemo ves Zahod. "Ameriški kulturni imperializem ni mrtev, a globalnega kulturnega stanja ne opisuje več adekvatno. Danes je bolj uporaben pogled, ki kot središčno silo vidi transnacionalno korporativno kulturo." (Slevin 2000, 203)

A kulturni imperializem vendarle ni vsemogočen: "Medtem ko nam Horkeimer, Adorno, Schiller, Bauman in Castells pomagajo misliti nevarnosti, ki spremljajo globalizirano komuniciranje, izgleda, kot da pozabljajo, da lahko novi centri simbolične moči uveljavljajo le z aktivnim povezovanjem z lokalnostmi in regijami, organizacijami in skupnostmi, skupinami in posamezniki." (Slevin 2000, 205) Tega se na primer vsa večja podjetja, ki nastopajo na mednarodnih trgih, naučijo zaradi piarovskega posla: ne glede na to, kako dobro naoljen je njihov promocijski stroj, se, ko je treba zagotoviti neplačano publiciteto (bodisi v tradicionalnih medijih kot sta televizija ali časopisi, bodisi na spletu), vedno zatečejo k lokalnim piarovcem, saj le njim uspe na mestu zbrati vse relevantne novinarje (ali pa blogerje oziroma tviteraše). Z besedami Touréja: "Za sodelovanje v afriški revoluciji ni dovolj napisati revolucionarne pesmi, treba je izvajati to revolucijo skupaj z ljudstvom. Z ljudstvom bodo prišle tudi pesmi in prišle bodo same od sebe." (Touré v Fanon 2010, 175)

Pa ne samo to: tudi adaptacije njihovih kampanj, ki si objavo zagotovijo z medijskim zakupom, niti slučajno niso zgolj jezikovni prevodi: ista sporočila v različnih kulturah izzvenijo v popolnoma drugačne pomene in naletijo na popolnoma druge odzive. V Franciji, ki velja za zgodovinsko utrdbo

leve politične misli, si je Renault na primer drznil posneti reklamo z gejevskim parom, v Sloveniji pa se je isto podjetje recimo odločilo, da dotične TV reklame raje ne vključi v kampanjo.

Različnih pomenskih kodov, ki so večinoma popolnoma naturalizirani oziroma ponotranjeni in zato neopazni, v kritiki kulturnega imperializma ne gre podcenjevati, saj v nezahodnih kulturah definitivno preprečujejo vzpostavitev tako travmatičnega pogleda, kot ga post-imperialističnim praksam pripisujemo mi. "Član kazakstanskega plemena, ki o Ameriki ne ve ničesar, niti ga ta ne zanima, v predvajalniku kaset ne vidi emblematične, strašljive kapitalistične dominacije." (Tomlinson v Lechner 2008, 322)

Ne glede na to, kako prikladna se zdi teorija kulturnega imperializma za opis globalizirajočega se sveta v rokah korporacij, je naša dolžnost, da ohranimo nekaj skepse: nobenega dokaza namreč ni, da kajenje Marlboro cigaret in pitje kokakole v nezahodnih kulturah res nujno spreminja kakšne temeljne vrednote. Vzemimo za primer vseprisotnost protiameriških gibanj v islamskem svetu (Tomlinson v Ritzer 2007, 356), ali pa pestre kulturne prakse katere koli malo bolj številne manjšine (npr. kitajske "okupacije" italjanskega Prata). V obeh omenjenih delih sveta se seveda pije kokakola.

Opozorimo še na paradoks, ki mu Amanda Anderson pravi "ločeni zapuščini modernosti" - gre za dva niza močnih racionalnih principov, ki vlečeta vsak v svojo smer: zdi se, da na vprašanje, kje se srečajo univerzalne človekove pravice in ohranjanje kulturnih razlik, še nismo našli odgovora. (Tomlinson v Richter 2007, 363)

2.3.3 Post-kolonializem

"(Op.p.: Antropološke pozicije) se lahko naučiš kjer koli, če le hočeš. Edina kvalifikacija, ki jo potrebuješ je, da na svet gledaš od spodaj namesto od zgoraj." (Young 2003, 20)

Antropologija na mesto kulturnega imperializma postavlja post-kolonializem. Ta pogled se ne ukvarja toliko s tem, koliko, kako in zakaj ena kultura vpliva na drugo, kot z izvorom pozicije, ki jo nevede zavzemamo ob problematiziranju.

Termin je pogosto narobe razumljen v kontekstu linearne historične umestitve v čas: post-kolonializem NI čas po kolonializmu, kot ga je recimo razumel Young: "Ko je bila dosežena nacionalna suverenost, je vsaka država prešla iz kolonialnega v avtonomen, post-kolonialen status. Neodvisnost! Kakor koli, to je bil samo začetek, relativno minorna sprememba iz neposredne v posredno oblast." (Young 2003, 3)

Post-kolonialne študije gradijo okoli preproste, a nadvse revolucionarne ideje Edwarda W. Saida, ki je odločil, da se za opis orientalizma nasloni na Foucaultovo idejo diskurza. Lahko bi rekli, da je ravno to glavni srž njegovega pisanja: "Moja trditev je, da ni mogoče razumeti enormno sistematične discipline, s katero evropska kultura po razsvetljenstvu upravlja in producira Orient – politično, sociološko, ideološko, znastveno, domišljisko – ne da bi orientalizem preučevali kot diskurz." (Said v Young 2011, 386) Po Foucaultu je diskurz praksa, ki v določenem času in prostoru oblikuje objekte ali področja védenja, o katerih govori. (Foucault 2001, 54–55) Se pravi, ustvarjajo ga pravila in prakse, ki proizvajajo smiselne izjave v različnih zgodovinskih obdobjih – o določeni temi v določenem trenutku v času.

Saidova definicija orientalizma torej zajema "korporativno ustanovo za obravnavanje Orienta – obravnavanja v smislu dajanja izjav o njem, avtoriziranja pogledov nanj, opisovanja, poučevanja o njem, urejanja in vladanja; orientalizem, skratka, kot slog Zahoda pri gospodovanju nad Orientom, restrukturiranju in izvajanju oblasti nad njim." (Said 1996, 14)

"Kulturo povezujemo, pogosto agresivno, z ljudstvom države, diferencira 'nas' od 'njih', zmeraj z določeno stopnjo ksenofobije." (Ashcroft in drugi 1999, 88) Kultura se torej znajde v funkciji legitimiranja in lahko bi rekli, da točno tako deluje diskurz orientalizma.

Na enak način, kot diskurz uvede določene načine komuniciranja o temi, že po definiciji tudi izloči in omeji druge načine: "Če pomislimo, kakšni naporji so bili potrebni za uresničevanje kulturne odtujitve, tako značilne za kolonialno obdobje, potem vidimo, da nobena stvar ni bila prepuščena naključju in da je bil splošni rezultat, ki ga je hotelo doseči kolonialno gospostvo, čisto zares prepričati domačine, da jih bo kolonializem iztrgal iz teme." (Fanon 2010, 179)

V nadaljevanju bomo najprej predstavili digitalni razkorak, nato pa zavzeli antropološko pozicijo in se vprašali, če so države na drugi strani ločnice res nebogljene žrtve, ki jim je treba pomagati. Takšne reprezentacije Nezahoda v odnosu do tehnologije seveda niso nič novega: nova je samo tehnologija, vsebina in odnosi so že dolgo enaki. Edward Said je ob svoji analizi literarnih tekstov iz 19. stoletja ugotovil, da se le-ti med seboj razlikujejo zgolj "v obliki in osebnem slogu, malokdaj v temeljni vsebini. Pri vseh je ostala nedotaknjena ločenost Orienta, njegova ekscentričnost, njegova zaostalost, njegova molčeča brezbriznost, njegova ženska penetrabilnost, njegova apatična prilagodljivost." (Said 1996, 258)

3 Internet in globalizacija

"Komunikacijska in informacijska tehnologija poenostavlja delovanje na daljavo in sta globoko zvezani z intenzifikacijo globalizacije." (Slevin 2000, 200)

Neumno bi bilo zanikati, da internet nima močnega vpliva na transnacionalno povezanost, saj vsak povprečen uporabnik spleta večkrat dnevno vstopa v mednarodne interakcije: bodisi s strežniki v tujini, bodisi preko programja, ki ga uporablja, pogosto pa je preko spleta tudi vpleten v neposredne medčloveške odnose: včasih zaradi druženja, drugič zaradi izobraževanja ali ekonomskega udejstvovanja. Gre za simbol ekspresnega širjenja povezanosti!

Prav tako je res, da obdobja, v katerem živimo, nič ni zaznamovalo bolj od interneta. Drorijeva postreže z zanimivo statistiko, ki utrjuje omenjeni vidik: "da je telefon prevzelo petdeset milijonov uporabnikov, je trajalo petinsedemdeset let, televizija je isto število uporabnikov dosegla v trinajstih, internet pa v petih letih." (Drori 2005, 27)

A naj nas to nezavede – ne smemo pozabiti, da je povprečen uporabnik relativno premožen in dokaj izobražen Zahodnjak. Ne smemo si dovoliti, da nas zaradi ekonomske samozadostnosti digitalno povezanega dela sveta, v razmisleku o sili, s katero internet spreminja splet, zajame razsvetljenska evforija: "Kdor išče najboljšo podobo globalnega fenomena, se mora zadovoljiti z internetom. Pa ne z internetom kot tehnologijo ali prakso, temveč internetom kot diskurzom." (Hylland Eriksen 2003, 39)

Dober primer takšnega diskurza je izjava južnoafriškega antropologa Dr. Philipa Tobiasa, ki je internet označil kot "najpomembnejši družbeni izum po jeziku", ker naj bi ta omogočal "takojšnjo komunikacijo vsakogar z vsakim na svetu in zato, ker je demokratiziral znanje - ker ima po zaslugi internetne tehnologije vsak dostop do vseh informacij, vseh družbenih in političnih teorij, dnevnih novic in verskih ter filozofskih stališč." (Van Wishard 2012)

Kako zelo etnocentristične so najpogostejše predstave o vsezemeljski prisotnosti komunikacijskih tehnologij, pove podatek, ki ga v knjigi *The myth of media globalization* objavi Hafez: kar devetdeset odstotkov svetovne populacije nima dostopa do spleta, več kot 50 odstotkov Zemljanov še nikoli ni telefoniralo. (Hafez 2007, 107) Živimo v svetu, ki ga vsaj toliko kot ideologija loči tudi tehnologija. Prav bo, če na tem mestu opozorimo na razsežnosti in analiziramo posledice digitalnega razkoraka, ki obstaja tako med kulturami kot tudi znotraj zahodnjaške kulture.

V okviru digitalnega razkoraka bomo govorili samo o geografsko pogojeni ločnici, nedigitalizirane Zahodnjake pa na tem mestu pustili ob strani.

3.1 Digitalni razkorak

Avtor sintagme je sicer Larry Irving, podpredsednik največjega tehnološkega podjetja na svetu - Hewlett Packard, a najbolj preprosto in nedvomljivo definicijo je podala Gili S. Drori, ko je digitalni razkorak označila kot "odnos med tehnologijo in neenakostjo." (Drori 2005, 3) Bolj natančna je definicija, ki jo je spisal Cullen: "Digitalni razkorak označuje neenake možnosti dostopa do informacijske tehnologije glede na zaslužek, raso, etnično pripadnost, geografsko okolje, spol in starost." (Cullen 2001, 311) Nobena skrivnost ni, da je med informacijsko bogatimi in revnimi državami ogromen globalni razkorak: če je stopnja penetracije interneta (to je delež vseh uporabnikov interneta glede na celotno populacijo) v Severni Ameriki sedeminosemdeset celih šest odstotna, v Afriki, kjer je povezanost najnižja, ta znaša zgolj trinajst celih pet odstotkov (v Podsaharski Afriki ta delež znaša komaj nič celih štiri odstotke). Med tema dvema celinama ekstremov (v navedenem vrstem redu) stojijo: Avstralija in Oceanija, Evropa, Latinska Amerika, Srednji vzhod in Azija, svetovno povprečje pa stoji pri skromnih dvaintrideset celih sedem odstotkih. Podatki so precej sveži (raziskava je bila opravljena septembra leta 2011), objavila pa jih je kolumbijska marketinška agencija Miniwatts. (MiniWatts 2012) V Aziji obstaja recimo pet relativno visoko digitaliziranih držav, ki močno dvigujejo celinsko povprečje (penetracija je šestindvajset celih šest odstotna): Japonska, Južna Koreja, Tajvan, Hong Kong in Kitajska. Povprečje ostalih azijskih držav je komaj en sam odstotek povezane populacije. (Hafez 2007, 105) Še ena šokantna statistika: devetinsedemdeset odstotkov uporabnikov interneta prihaja iz OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) držav, v katerih živi komaj štirinajst odstotkov svetovne populacije. V teh državah si državljani lastijo več kot petinosemdeset odstotkov vseh računalnikov na svetu. Še bolj spektakularna je statistika, povezana s številom strežnikov: sedem indevetdeset odstotkov jih je lociranih v takoimenovanih razvitih državah. (Drori 2005, 28–29)

Opozorimo še na podvrsto geografskega digitalnega razkoraka: znotraj držav obstaja regijski digitalni razkorak: že v Sloveniji, ki se smatra za razvito državo, je internetna povezava na podeželju nekajkrat počasnejša (in zaradi manjše konkurence tudi dražja) kot v Ljubljani. Drorijeva temu reče urbano-ruralni digitalni razkorak, kot primera pa nam predstavi Dominikansko Republiko, v kateri osemdeset odstotkov internetnega prometa pride iz prestolnice Santo Domingo (čeprav tam živi manj kot petina Dominikancev) in Tajsko, kjer petina urbanega prebivalstva zgenerira devetdeset odstotkov vsega internetnega prometa. (Drori 2005, 55)

Če v Googlov iskalnik slik vtipkate iskalni niz "internet", boste našli na stotine slik Zemlje, ki jo po celi površini skoraj simetrično prekrivajo komunikacijske osi. Tudi to je primer internetnega diskurza,

o katerem govori Hylland Eriksen – v resnici spletni promet namreč izgleda precej drugače. Obstajata dve močni povezavi, takoimenovana centralna arterija oziroma transatlantska os, ki poteka med Združenimi državami Amerike in Evropo, pri čemer je smer pretoka informacij dokaj asimetrična - neprimerljivo več "downloada" je v evropsko smer. Druga močna os je pacifiška (povezuje Združene države in Japonsko in je asimetrična na enak način kot prva). Temu Hafez pravi podatkovna avtocesta, kjer steče več kot sedemdeset odstotkov vsega mednarodnega internetnega prometa - medtem ko vse ostale povezave izgledajo kot ozke, prazne in luknjaste makedamske ceste. (Hafez 2007, 101)

Zakaj je tako? Da bo argumentacija bolj pregledna, bomo razloge razdelili v tri sklope: najprej bomo obravnavali ekonomske, nato pravno-politične, potem jezikovne, na koncu pa še kulturne ločnice.

3.1.1 Ekonomski digitalni razkorak

Glede na to, da je večina strojne opreme razvite na Zahodu, je stopnja bogatosti države ključna za digitalizacijo njenih državljanov: da se uporabnik lahko poveže na internet, poleg osebnega računalnika ali pametnega telefona potrebuje še telekomunikacijsko in električno infrastrukturo, ki je po podatkih Drorijeve zaradi ekonomske nezmožnosti nedosegljiva za kar petinosemdeset odstotkov prebivalcev. Kako kompleksen je digitalni razkorak iz ekonomske perspektive in kako omiljeno si ga pravzaprav predstavljamo Zahodnjaki, odlično prikaže primer afriških šol, ki jih omenja Drorijeva: tem so evropske človekoljubne organizacije podarile osebne računalnike, te pa so jih bile prisiljene pospraviti v omare – saj niso imele dostopa do električnega omrežja, kamor bi jih lahko priključile. (Drori 2005, 21–99)

"Leta 2000 je bila v Združenih državah Amerike cena osebnega računalnika enaka eni desetini BDP-ja na prebivalca, v Zimbabweju pa kar desetkratnemu BDP-ju na prebivalca." (Drori 2005, 31) Američani so računalnike torej v relativni primerjavi s prebivalci Zimbabweja kupovali natančno stokrat ceneje. Logično je, da se to v skoraj takšni meri pozna na stopnji penetracije.

Da je stanje gigantskih ekonomskih razlik usodno ne le za širjenje komunikacijski povezav, je že leta 1999 na konferenci ZN z imenom ITU Telecom opozoril takratni generalni sekretar Združenih narodov Kofi Annan: "Ti ljudje potrebujejo veliko stvari: službe, zavetje, hrano, zdravstveno oskrbo in pitno vodo. To, da si danes odrezan od osnovnih telekomunikacijskih storitev ni skoraj nič manj akuten problem od drugih omenjenih deprivacij in lahko dejansko zmanjšuje možnosti, da se do njih dokopljejo." (Annan v Wilhelm 2006, 12)

Internetna tehnologija za nepovezane države v ekonomski prihodnosti seveda ne pomeni nič dobrega:

sploh če se digitalnemu svetu odprejo sosednje države, lahko ostane domače gospodarstvo izolirano, ujeta na analognem otoku. To se seveda pozna tudi pri znanju. "Moč tehnologije je izkoristiti, razširiti in omogočati; v luči izključenih populacij, ki se zaradi digitalnega razkoraka še bolj oddaljujejo od središča ekonomskih pravic, pa je slika ravno zrcalna." (Wilhelm 2006, 12) Ali, z besedami Drorijeve: "Nova tehnologija je globalni povezovalc in globalna ločnica hkrati." (Drori 2005, 6)

Ker digitalna ekonomija obsega vedno večji delež svetovne gospodarske dejavnosti, se bodo ekonomske razlike najverjetneje še povečale. "Države, članice združenja OECD, v katerih živi samo štirinajst odstotkov svetovne populacije, so leta 1998 prijavile enaindevetdeset odstotkov vseh novih patentov, povezanih z informacijskimi tehnologijami." (Drori 2005, 28) To, da investicije v informacijsko tehnologijo prinašajo večjo produktivnost in pomembno gospodarsko rast, je dokazala tudi študija, ki so jo leta 2003 opravili na Harwardu. (Drori 2005, 90)

A materialni vidik seveda ni edini pogled na digitalno neuniverzalnost: "Raven materialnih form znotraj kibernetkega prostora zajema to, kar Hindman (2009) preprosto imenuje infrastruktura interneta, v najbolj splošnem smislu pa združuje 'računalnike, kable in drugo strojno opremo, mrežne protokole, ki omogočajo komunikacijo med mrežnimi vozlišči, programske kode, ki podpirajo posamezne računalnike in električno napeljavo, ki omogoča delovanje strojev.'" (Hindman 2009, 14) Če je infrastruktura torej predvsem materialna dimenzija kibernetkega prostora, je za konceptualizacijo tistega, kar občinstva lahko izkusijo, ko so na spletu, treba upoštevati še javne reprezentacije teh tehnologij in konkretne prakse, ki sam prostor delovanja na spletu konstituirajo." (Oblač Črnič in Prodnik 2012, 55) Zato bomo razmislek o digitalnem razkoraku dopolnili s političnimi oziroma širšimi kulturnimi razlogi (ne)rab.

3.1.2 Politični digitalni razkorak

"Biti za ali proti cenzuri kot taki pomeni misliti svobodo, ki ne obstaja. Cenzura je. Lahko samo ločimo med njenimi bolj ali manj represivnimi posledicami." (Holquist v Müller 2004, 5)

Še bolj utopično od ideje, da lahko Zahod z doniranjem računalnikov pomaga omrežiti države v razvoju, pa je od tehnologije pričakovati, da bo nedemokracije spremenila v demokracije (tu se seveda postavlja tudi vprašanje, zakaj bi bilo to sploh nujno/dobro, ki v luči kulturnega relativizma Zahodu jemlje mandat za neokolonialistično vsiljevanje nekakšne demokracije oziroma liberalnega kapitalizma). Že ekonomski digitalni razkorak na osnovi finančne nedostopnosti infrastrukture, ki jo terja vstop v transplanetarno medmrežje, naredi internet torej občutno manj vsezemeljski od popularnih

predstav, stanje pa se seveda še občutno poslabša, ko v razpravo vključimo še lokalno politično voljo in cenzuro. Decentralizirana narava spleta je glavni razlog, da nedemokratske oblike oblasti s tem medijem tako težko shajajo.

Obstajata dve vrsti cenzure: Müllerjeva vzpostavi distinkcijo med regulativno in konsitutivno cenzuro. Regulativna cenzura je cenzura v tradicionalnem pomenu besede – povezana je s institucionaliziranimi posegi v vsebine pred in/ali po njihovi objavi, konstitutivna pa je povezana s strukturnim vplivom na komuniciranje in obliko diskurza, ki vpliva na to, kaj lahko (kaj se spodobi, da) kdo komu na kakšen način sporoči. (Müller 2004, 5) Skozi internetno prizmo si bomo ogledali zgolj stanje regulativne oblike cenzure, konstitutivno pa pustili ob strani, da ne zapademo v hevristično razpravo o družbeni moči in nadzoru.

Najbolj znan kriterij za ugotavljanje visoke stopnje internetne cenzure je gotovo kanadska Open net iniciativa. Gre za akademsko raziskavo, v katero so vključene številne priznane izobraževalne institucije: Munk School of Global Affairs, University of Toronto; the Berkman Center for Internet & Society v okviru harvardske univerze in the SecDev Group (Ottawa). Druga pomembna institucionalizirana oblika monitoringa internetne cenzure v svetu izhaja iz Francije: Reporters sans frontières je nevladna organizacija, ki se bori za globalno svobodo govora. Dobro je videti, da se podatki obeh organizacij precej ujemajo, malo manj pa razveseljuje vsebina njihovih poročil.

Po teh podatkih je moč sklepati, da so internetu najmanj naklonjene razmere v Mjanmarju, kjer zakon z naslovom Elektronski akt prepoveduje vnos modema v državo brez posebnega dovoljenja, predvidena kazen za povezanost na splet brez posebnega dovoljenja pa je petnajst let zapora. Na Kitajskem ni veliko boljše: vlada blokira internetne vsebine o neodvisnosti Tibeta in Tajvana, pa zapise o brutalnosti policije, svobodi govora, številne tuje vire novic in pornografijo. Uradno je trenutno v Kitajskih zaporih dvainpetdeset »cyber zapornikov« - najbrž ni treba posebej poudarjati, da gre zgolj za uradno poročilo. Najmanj osebnih računalnikov na prebivalca v Severni Ameriki je na Kubi, kjer je edini internetni ponudnik država. Oblasti pregledujejo IP naslove, vsebino filtrirajo s ključnimi besedami, zgodovino brskanja pa shranjujejo; neodvisni novinarji, ki so ujeti, da o stanju na Kubi pišejo za tuje medije, so kaznovani z zaporno kaznijo. V Iranu filtrirajo vse vsebine, povezane z vlado, pornografska spletna mesta, politične bloge, še posebej znani pa so po blokadi spletnih medijev, ki problematizirajo pravice žensk v arabskem svetu. Po izjemni publiciteti, ki jo je bilo dogajanje v Iranu leta 2010 deležno s strani svetovnih družbenih medijev, pa so za iransko prebivalstvo nedosegljivi tudi servisi kot so YouTube, Vimeo, Flickr, Twitter in Facebook. Ne preseneča, da je na seznamu največjih sovražnic

interneta tudi Severna Koreja: le štiri odstotke Severnih Korejcev dostopa do interneta, pa še ti do izrazito strogo cenzuriranih vsebin (vsa dosegljiva spletna mesta so v lasti države). Sirija blokira »zgolj« opozicijske politične spletne vsebine, zelo podobne razmere so tudi v Turkmenistanu, Uzbekistanu in Vietnamu – le da v slednjem poleg opozicijske politične misli zatirajo tudi ideje aktivistov, ki se borijo za človekove pravice. Tudi Tunizija ni na najboljšem glasu, ko gre za medijsko svobodo. Oblasti državljanom blokirajo dostop do na tisoče spletnih mest: od pornografije, do tujih ponudnikov za elektronsko pošto, prevajalskih servisov in, zanimivo, »P2P« (peer to peer) tehnologijo. Še najmanj kritična država, ki se znajde v obeh poročilih, je Egipt, kjer nadzor ni tako močan, da bi bile vsebine blokirane, je pa za dostop do spleta potrebna silovito resna avtentifikacija (za priklop v javno brezžično omrežje se mora uporabnik vpisati s telefonsko številko in številko osebnega dokumenta!). (OpenNet 2009; RSF 2009)

Še bolj od nedemokratičnih praks oblasti v navedenih državah pa je problematično dejstvo, da je večina programja za blokiranje DNS naslovov razvitega na Zahodu: vsaj devet držav Srednjega Vzhoda in Severne Afrike, uporablja na Zahodu razvite tehnologije za omejevanje dostopa do spletnih vsebin: to so Bahrain, Združeni arabski Emirati, Katar, Oman, Savdska Arabija, Kuvajt, Jemen, Sudan in Tunizija. Blokirajo spletna mesta, ki prinašajo skeptične poglede na islam, sekularistični in ateistični diskurz, seksualne in GLBT vsebine ter proxy-je in druga orodja za doseganje anonimnosti.

Vsaj trije državni internetni ponudniki (Qtel v Katarju, UAE's du v Združenih arabskih emiratih in YemenNet v Jemnu) uporabljajo kanadsko komercialno rešitev Netsweeper, katere ustvarjalci odkrito priznavajo, da je njihovo programje namenjeno blokiranju neprimernih vsebin, sledeč "družbenim, verskim in političnim idealom". Ameriško cenzorsko rešitev SmartFilter, ki je v lasti giganta Intel (ta sicer za druge namene sodeluje tudi z ameriškimi oblastmi) uporabljajo v Savdski Arabiji, Kuvajtu, Bahrajnu, Omanu in Tuniziji. Toliko o širjenju demokracije ... (Noman in York 2011)

3.1.3 Jezikovni digitalni razkorak

Okoli štiriinosemdeset odstotkov spletnih mest je v angleščini, govori jo okoli štirindevetdeset odstotkov uporabnikov interneta (a le okoli deset odstotkov Zemljanov). Dodatnih petnajst odstotkov spletnih mest je v enem od šestih drugih jezikov, ki predstavljajo "globalno jedro" (nemščina, japonsščina, francoščina, španščina, švedščina, italijanščina) - vsi omenjeni jeziki seveda izvirajo iz takoimenovanega razvitega sveta. Vsi ostali svetovni jeziki predstavljajo komaj en odstotek vseh ostalih spletnih mest. (Drori 2005, 108)

Kljub temu, da imajo kar trije jeziki več rojenih govorcev kot angleščina (to so kitajščina, arabščina in hindujščina), angleščina še zmeraj izgleda kot "default" izbira, ko pride do rabe digitalnih tehnologij; to ni zaradi osebnih preferenc ali kulturne dediščine, temveč omejenih besednih zakladov, ki izvirajo iz porekla tehnologij. (Drori 2005, 107) Internetna tehnologija je seveda nastala v angleščini – tehnološke omejitve, ki so posledica sebičnega etnocentričnega razmišljanja ustvarjalcev, ustvarjajo prednosti, ki je drugi jeziki ne morejo ujeti. Ameriški standardni nabor za izmenjavo informacij ASCII (American Standard Code for Information Interchange) je angleščino nepopravljivo privilegiral na številnih pomembnih področjih interneta: e-naslovi in imena domen (URL-jev) lahko na primer še danes vsebujejo zgolj znake iz ASCII nabora. Ta je neromanske jezikovne sisteme postavil v tako slab položaj, da je v veliki meri botroval k vpeljavi termina tipografski imperializem, ki označuje podvrsto kulturnega imperializma. (Danet 2007, 8–9) Četudi je Unicode (16-bitni sistem, v katerem je mogoče definirati kar milijon znakov), odpravil velik delež neposredno tehnoloških jezikovnih problemov, pa med jeziki ostajajo ogromne konceptualne razlike: pomislite samo na načrtovanje uporabniških vmesnikov za arabsko govoreče uporabnike. Ali naj gumb "Prekliči" tudi v jeziku, ki se bere v levo, stoji na levi?

Nobena tehnologija ne more povsem odstraniti jezikovnih in kulturnih preprek med prebivalci planeta: strojno prevajanje (celo zbornega knjižnega, kaj šele "internetnega" jezika) je – to je treba priznati – še precej v povojih. Pogovorni jezik se je šele z SMS sporočili in spletom začel res množično zapisovati, zanj ne obstaja nikakršna kodifikacija. Drorijeva govori o pojavu hibridnih jezikov, ki se s fonetičnim in ortografskim prevajanjem v angleščino prilagajajo kodirnim naborom znakov, ki so na voljo: najbolj znan tak primer je "greeklish". (Drori 2005, 112) Neumno je od računalniških programerjev pričakovati, da bodo dobro prevajali jezik, okrog statusa čigar se niti jezikoslovci še niso zedinili.

Pa nič zato - tudi če optimistično predpostavimo, da bodo tehnologije, ki temeljijo na semantičnih mrežah, kmalu slovnično pravilno in »slogovno užitno« prevajale daljša besedila ter se recimo odpovemo zmožnosti zaznavanja cinizma, bo med prebivalci sveta še zmeraj stala komunikacijska bariera v obliki kulturnih razlik.

3.1.4 Kulturni digitalni razkorak

Kulturne razlike transplanetarnemu komuniciranju zagodejo na konotativni pomenski ravni, ko začnemo zaključene znake interpretirati v smislu širših področij družbene ideologije. Končen pomen, ki se tvori pri naslovniku, je – tako Barthes – odvisen od splošnih prepričanj, konceptualnih okvirov in vrednostnih sistemov družbe. (Barthes 1984)

"Celo uporabniški vmesniki, ki temeljijo na podobah, in naj bi negovorcem angleščine, oziroma celo nepismenim ljudem omogočali, da preko vizualne navigacijo 'doklikajo' do vsebin, ki jih zanimajo, so produkt predsodkov Zahoda, vključenih v računalniško tehnologijo." (Drori 2005, 110) Treba se je zavedati, da kontrolna plošča z ročicami, ki smo jo vajeni iz lokomotiv, ne zbudi pri vseh zemljanih asociacije upravljanja z nastavitvami, kuverta z znamko pa ne predstavlja za vse pošiljanja sporočil. Prav tako je z organizacijo podatkov ali pomeni, ki jih v različnih kulturah prinaša raba različnih barv. "Te podobe so relevantne sodobnim ljudem, izobraženih na Zahodu: brez enakega kulturnega konteksta, so signali, ki povezujejo simbole in funkcije, izgubljeni." (Drori 2005, 110)

3.2 Glokaliziranost digitalne sfere

"Zdi se noro dvomiti v globalizirajoči se efekt interneta, ampak dvomi o kvantiteti in kvaliteti virtualnega prečkanja mej so povsem na mestu." (Hafez 2007, 100)

Preden se lotimo relativizacije digitalnega razkoraka, naj povemo, da internet tudi znotraj povezanega Zahoda niti slučajno ne deluje kot globalen medij, rabe so namreč precej odvsine od fizičnega konteksta: "Glokalizacijo lahko definiramo kot interpenetracijo globalnega in lokalnega, ki prinaša unikatne posledice v različnih geografskih območjih. Ta pogled poudarja globalno heterogenost in zavrača idejo, da sile z Zahoda (in še posebej iz Združenih držav Amerike) prinašajo ekonomsko, politično, institucionalno in – najbolj pomembno – kulturno homogenost." (Ritzer 2003, 193)

Kljub temu, da se je že pred spletom dalo telefonirati, so bili mednarodni klici zaradi dragih tarif izrazito racionalizirani, kratki. Lahko bi rekli, da je prej že obstajal globalen pogovor, ni pa obstajal globalen klepet. (Hylland Eriksen 2003, 39) To je nekatere akademike zavedlo, da smo priča razcvetu intenzivne transnacionalne komunikacije, a podatki kažejo, da so transnacionalne vezi na internetu bolj izjema kot pravilo, predvsem pa so značilne za majhne, nišne javne sfere.

Devetdeset odstotkov hiperpovezav na ameriških spletnih mestih vodi na spletna mesta, ki gostujejo v ZDA, v Evropi je delež povezav, ki ne presežejo zunanje-političnih mej sedemdeset odstotkov. (Hafez 2007, 102) Še posebej v družbenih medijih smo priča neverjetni geografski determiniranosti omrežij: dober primer tega, so na primer "hashtagi" na Twitteru, ki so zmeraj lokalno obarvani, nenazadnje vam celo Googlov iskalnik na dopustu v tujini prikazuje povsem drugačne rezultate kot doma. Glokalizirane so tudi "klasične" medijske vsebine: sodeč po poročilu Alexe, ni med prvimi petdesetimi najbolj obiskanimi spletnimi mesti v Sloveniji niti enega tujega novičarskega medija. (Alexa 2012)

4 Sklep: Pa je digitalni razkorak res problem?

"Penetracija tematik in logike Zahoda skozi digitalno tehnologijo – tako skozi njeno mehaniko kot logiko – je naredila napad kulturne globalizacije še bolj očiten." (Drori 2005, 111)

Pričujoča diplomska naloga ne bi bila niti malo antropološka, če na tem mestu ne bi podvomili v problematiko digitalnega razkoraka. Nobenega dvoma ni, da digitalni razkorak obstaja. Glede na količino literature, ki ga obravnava in število organizacij, ki ga poskušajo zaježiti, tudi dvoma o tem, če predstavlja problem, ni. Se je pa smiselno vprašati, če ni morda ravno Zahod (in ne svet v razvoju) tisti, ki ga to najbolj omejuje.

Ravno trgovina Združenih držav Amerike je namreč gonilna sila telekomunikacijskega razvoja, saj želi ameriško gospodarstvo povečati porabo v vseh trgovinskih poljih. Celo ameriška vlada se je zavezala, da pomaga "povezati svet"; pri investicijah pa ji pomagajo številna privatna podjetja: od telekomunikacijskih podjetij in ponudnikov kableske televizije do razvijalcev programske opreme. Tradicionalna trgovina se namreč ne more več dovolj hitro širiti, da bi absorbirala vse ameriške produkte – zato so Združene države Amerike pripravljene storiti vse, da omrežijo cel svet. (Main 2001, 85)

Če pogledamo kakšne so glavne lastnosti internetne trgovine, opazimo, da gre pri njihovem poslovanju za postopke, precej podobne "visoko inženirskim, natančno koordiniranim produkcijskim procesom" (Veseth 2003, 9), kakor Veseth opisuje pripravo hitre hrane – trgovinskih lokalov in z njimi povezanih stroškov ni, zaloge ni potrebno vzdrževati, storitev je reducirana na spletno oblikovanje, kraje so praktično nemogoče: lahko bi torej rekli, da internet prispeva k mcdonaldizaciji in da se skupaj z njim širi proces racionalizacije dela, o kateri smo govorili zgoraj. Udejanjanje alinej iz neoliberalne strategije, zapakiranih v internet, pogosto opravičujejo z dejstvom, da bi povezanost omogočila izobraževanje na področju zdravja in kmetijstva ter tako recimo pomaga preprečiti širjenje AIDS-a ali ustaviti lakoto.

Tu se porajajo vprašanja, ki si jih je ob neki drugi priložnosti zastavil Young: "Znanje, ki ga zares potrebuješ, pridobiš informalno, s strani staršev in okolja. Znanje, ki se ga pridobiš formalno, je znanje nekoga drugega. Kdo ga je avtoriziral? Čigavo je?" (Young 2003, 14) Ne moremo mimo dejstva, da Zahod svojo kulturo razume kot "sinonom za najboljše, kar je bilo mišljeno in izrečeno." (Arnold v Ashcroft in drugi 1999, 68) Ni prav, da si domišljamo, da je tehnološki razvoj edini legitimen cilj držav, ki jih izhajajoč iz sebe označujemo za "države v razvoju". Pozabljamo, da "obstajajo druge vrste

bogastev in druge vrste izgub, druge vrste razmišljanj o svetu: človeške, ne materialistične." (Young 2003, 16)

Internet ni prvi medij kulturne globalizacije, je pa z naskokom najmočnejši, saj za razliko od vseh njegovih predhodnikov izrazito intenzivno vpliva na ekonomijo. Namreč, nepovezanost pomeni še bolj močno izključenost, še večjo revščino. Države v razvoju ne morejo več nazaj v predkolonialno preteklost, njihova povezanost s kapitalističnim kolesjem je že preveč kompleksna: internet je nujen za ekonomski razvoj: konkurenčnost držav v razvoju zavisi od njihovih sposobnosti globalne izmenjave informacij in stopnje racionalizacije (s pomočjo digitalizacije) njihovih delovnih procesov.

Priča smo torej ultimativnemu zahodnjaškemu trojanskemu konju, ki s pomočjo z gospodarstvom povezanih pogojevanj svobodno širi kulturno dominacijo. Po mnenju Hafeza je internet povrh vsega še idealen medij za tovrstne prenose: "Internet je hiter, a kulturno znanje shranjuje dolgoročno, kar naj bi kulturi omogočalo lažji mejni prehod kot klasični mediji." (Hafez 2007, 14) Warf meni, da dejstvo, da večina spletnih uporabnikov svojo prakso prepoznava kot apolitično, še posebej ugodno vpliva na reprodukcijo hegemonškega diskurza. (Warf in Grimes 1997, 260)

Zanimivo je, da tudi liberatni teoretik Walter Block (ravno zagovornike prostega trga namreč "obtožujemo" kulturne globalizacije) meni, da digitalni razkorak ni problematičen. Njegova argumentacija najbrž ne črpa iz altruistične skrbi pred imperialističnim delovanjem, temveč iz ideje, da mora biti vloga držav v svetu minimalna. K pisanju ga vzpodbudi izjava Friedmana, da obstaja dolžnost tistih, ki imamo računalnike do tistih, ki jih nimajo. Digitalen razkorak zavrne že v sami definiciji, češ, da neenakost dostopa do interneta med različnimi skupinami znotraj iste družbe oziroma med različnimi družbami ni nič novega in da velja za vse materialne dobrine. Friedmanovo problematiziranje, da je v New Yorku več internetnih uporabnikov kot v Afriki, odpravi z primerjavo, da v Kostariki vzgojijo več banan kot v celih Združenih državah Amerike, v Islandiji ulovijo več rib kot v vseh evropskih državah skupaj, v Avstriji in Nemčiji pojedjo več dunajskih zrezkov kot vsi ostali, na Japonskem porabijo več jedilnih palčk kot v celi Južni Ameriki, v Avstraliji pa živi več kengurujev kot v celi Aziji. Vpraša se, zakaj se tudi to (tako kot digitalni razkorak), ne problematizira kot "problem, ki rabi rešitev"? Doda, da tudi, če digitalni razkorak obravnavamo kot problem, tega ni mogoče rešiti brez vsiljevanja. (Block 2004, 393–402)

Najbolj očiten primer vsiljevanja sistemskih konceptov je opozorilo na samoumevnost pristajanja na osebno lastnino: domene, recimo, so lahko izključno v privatni lasti ali pa – ne obstajajo. Takšnih, a bolj implicitnih zahodnjaških lastnosti interneta ne manjka, večina pa jih črpa iz komercializacije

tehnologije, ki je sledila začetni hipijevsko hekerski zanesenosti. Oblak-Črničeva in Prodnik govorita o treh ravneh komercializacije internetnih aktivnosti; prva se nanaša na tehnično raven internetnega omrežja, druga na koncentracijo na spletu, kjer nekaj internetnih gigantov ponuja in distribuira spletne vsebine ter storitve, s čimer ohranjajo nadzor nad znatnim delom interneta, tretja pa zadeva že omenjeno vzpostavljanje ter ohranjanje hierarhij in koncentracije moči prek avtorskih pravic in patentov, ki so oblika kapitalistične rente." (Oblak Črnič in Prodnik 2012, 64–65)

Iskalniška optimizacija (SEO) je recimo ustvarila nov poklic, še bolj iskani so svetovalci za tržno komuniciranje v družabnih omrežjih. Okoli razumevanja konstantno spremenjenega Facebookovega algoritma Pagerank se ves čas krešejo mnenja, pa tudi algoritmi, ki poganjajo Googlove iskalniške pajke, so vedno bolj zapleteni: odkar število hiperpovezav ni več tako ključen dejavnik za visoko mesto med rezultati iskanja, oziroma jih pri Googlu ne le štejejo, temveč upoštevajo tudi njihovo pojavljanje v družbenih medijih in pomembnost spletnega mesta, od koder prihaja povratna povezava. Gre za nerazvozlane kose programske kode, ki je v zasebni lasti in ostro definira delovanje po naravi sicer decentraliziranega medija. "Ustanovitelji namreč v odnosu do uporabniških izkušenj v veliki meri determinirajo vedenja, izbire in odnose med uporabniki, saj med drugim določajo: a) odprtost komunikacijskega prostora v smislu dostopa in objave sporočil; b) pravila identifikacije, ki se nanašajo na sistem objav osebnih podatkov in oblikovanja osebnih profilov v sistemu; c) pravila delovanja in komuniciranja ter njihovo uveljavljanje (od pristojnosti moderatorjev in vzpostavljenih pravil do možnih sankcij), d) oblike in načine komuniciranja v smislu zamejevanja javnih in zasebnih prostorov za izmenjavo sporočil in izbire različnih komunikacijskih poti ter e) t.i. mehanizme ugleda, ki vnašajo pomembno interno diferenciacijo in tekmovanje med člani." (Oblak Črnič in Prodnik 2012, 63)

Skratka, več kot na mestu je opozorilo Lessiga, " ... da se regulacija interneta odvija ne le skozi zakonodajo in norme, temveč tudi skozi temeljne izbire v dizajnu, ki so vgrajene v sam internet, in skozi programje, ki določa, kaj uporabniki smejo in česa ne smejo početi." (Oblak Črnič in Prodnik 2012, 61)

To je samo še ena razlaga, zakaj kapitalizem, po novem zapakiran v ničle in enice, s koncem kolonializma niti slučajno ni končal svojega osvojitvenega pohoda. Jeffs ugotavlja, da se ta nikoli ni zares prekinil in za primer postavi percepcijo, ki jo o Krištofu Kolumbu še zmeraj zvesto vzgajajo v okviru obveznega šolstva, najpomembnejšem ideološkem aparatu držav Zahoda. Predstavljajo ga izključno kot heroja, ki je odkril Ameriko, nihče pa ne omenja arvaških Indijancev, na katere je naletel ob svojem odkritju: "Nekateri so padli v upor proti Kolumbu in njegovim možem, drugi so umrli zaradi bolezni, ki so jih prinesli konkvistadorji, nekaj so jih ubili, ker niso dovolj marljivo delali za

svoje nove španske gospodarje, mnogi so raje naredili samomor, kot da bi padli v suženjstvo - tako strašne so bile namreč razmere v tem suženjstvu. Dve leti po Kolumbovem prihodu na Haiti je bila polovica od dvestopetdeset tisoč izvernih Aravakov že mrtvih. Leta 1515 jih je bilo živih samo še petdeset tisoč, leta 1550 samo še petsto." (Jeffs 2007, 23)

Oziroma, kakor je strnil Zinn: "Poudarjati heroizem Kolumba in njegovih naslednikov kot navigatorjev in odkriteljev, pri tem pa podcenjevati njihovo genocidno ravnanje, ni tehnična potreba, temveč ideološka izbira." (Zinn v Jeffs 2007, 23) Amerika pred prihodom Kolumba seveda ni bila prazna, depopulacija je posledica nasilja konkvistadorjev. Odprave manjka delovne sile so se nato lotili z zagonom transatlantske trgovine s sužnji, kar je v afriških družbah seveda negativno vplivalo na nadaljne razvojne možnosti. To je prava zgodovina globalizirajočega kapitalizma. (Jeffs 2007, 24)

In to je zgodovina, iz katere črpa in katero nadaljuje – digitalno zavzemanje sveta.

5 Literatura

- Adorno, Theodor W. 1991. *The Culture Industry*. London: Routledge.
- Alexa. 2012. *Topsites Slovenia*. Dostopno prek <http://www.alexacom/topsites/countries;0/SI> (12. avgust 2012).
- Ashcroft, Bill, Gareth Griffiths in Hellen Tiffin. 2007. *Post-colonial studies: the key concepts*. London [u.a.]: Routledge.
- Barthes, Roland. 1984. *Mythologies*. New York: Hill and Wang.
- Beck, Ulrich. 2003. *Kaj je globalizacija? zmote globalizma - odgovori na globalizacijo*. Ljubljana: Krtina.
- Danet, Brenda. 2007. Introduction. V *The multilingual internet*, ur. Brenda Danet in Susan C. Herring, 1–39. Oxford; New York: Oxford University Press.
- Lechner, Frank J., ur. 2008. *The globalization reader*. Malden (NA); Oxford; Carlton: Blackwell.
- Block, Walter. 2004. The "Digital Divide" is not a problem in need of rectifying. *Journal of Business Ethics* 53 (4). Dostopno prek: [jstor.org/stable/25123315](http://www.jstor.org/stable/25123315) (9. avgust 2012).
- Cullen, Robin. 2001. Addressing the digital divide. *Online information Review* 25 (5).
- Drori, Gili S. 2006. *Global e-litism: digital technology, social inequality, and transnationality*. New York: Worth.
- Fanon, Frantz. 2010. *V suženjstvo zakleti: (upor prekletih)*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Foucault, Michael. 2001. *Arheologija vednosti*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Hafez, Kai. 2007. *The myth of media globalization*. Cambridge: Malden (Mass.): Polity.
- Hindman, Matthew Scott. 2009. *The myth of digital democracy*. Princeton; Oxford: Princeton University Press.
- Hylland Eriksen, Thomas, ur. 2003. *Globalisation: studies in anthropology*. London: Pluto.
- Internet World Stats. 2011. *Stats*. Dostopno prek: <http://www.internetworldstats.com/stats.htm> (12. avgust 2012).
- Jeffs, Nikolai. 2007. Kdaj, kje, zakaj postkolonialne študije? V *Zbornik postkolonialnih študij*, ur. Nikolai Jeffs, 461–503. Ljubljana: Krtina.
- Main, Linda. 2001. The global information infrastructure: Empowerment or Imperialism? *Third World Quarterly* 22 (1). Dostopno prek [jstor.org/stable/3993347](http://www.jstor.org/stable/3993347) (25. avgust 2012).
- Marx, Karl in Friederich Engels. 2009. *Komunistični manifest*. Ljubljana: Sanje.
- Müller, Beate. 2004. *Censorship & Cultural Regulation in the Modern Age*. Amsterdam: Rodopi B.V.

- Noman, Helmi in Jillian C. York. 2011. *West censoring East*. Dostopno prek http://opennet.net/sites/opennet.net/files/ONI_WestCensoringEast.pdf (12. avgust 2012).
- OpenNet. 2012. *Iniciative Reports and Articles*. Dostopno prek: <http://opennet.net/research/reports> (14. januar 2009).
- RSF. 2009. *Internet*. Dostopno prek: <http://www.rsf.org/en-pays225-Internet.html> (14. januar 2009).
- Ritzer, George. 2003. Rethinking Globalization: Glocalization/Grobalization and Something/Nothing. *Sociological Theory* 21 (3). Dostopno prek [jstor.org/stable/3108635](http://www.jstor.org/stable/3108635) (25. avgust 2012).
- 2007. *The Blackwell companion to globalization*. Malden, MA; Oxford: Blackwell Pub.
- 2010. *McDonaldization: The Reader*. Thousand Oaks: Pine Forge Press.
- Said, Edward W. 1996. *Orientalizem: zahodnjaški pogledi na Orient*. Ljubljana: ISH Fakulteta za podiplomski humanistični študij.
- Scholte, Jan Aart. 2005. *Globalization: a critical introduction*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Slevin, James. 2000. *The internet and society*. Malden (MA): Polity.
- Veseth, Michael. 2008. *Globaloney 2.0: the crash of 2008 and the future of globalization*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Warf, Barney in John Grimes. 1997. Counterhegemonic Discourses and the Internet. *Geographical Review* 87 (2). Dostopno prek: [jstor.org/stable/216008](http://www.jstor.org/stable/216008) (24. avgust 2012).
- Wilhelm, G. Anthony. 2006. *Toward an Inclusive Information Society*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Wishard, Van. 2012. *Flat World? Globalization? It's far more than that!* Dostopno prek: <http://www.worldtrendsresearch.com/articles/flat-world-globalization-its-far-more-than-that.php> (12. avgust 2012).
- Young, Robert J. C. 2003. *Postcolonialism: a very short introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- 2011. *Postcolonialism: an historical introduction*. Oxford; Malden: Blackwell.